

ПРОТИДІЯ ПОЛІТИЧНОМУ ТИСКУ НА ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ

КОРОТКИЙ ОГЛЯД

Звуження можливостей громадянського суспільства (ГС) – проблема, яка, протягом останніх кількох років, стала актуальною в Україні та інших країнах східної Європи. Разом із сусідами з Польщі, Молдови, Угорщини та інших країн, українське громадянське суспільство бореться зі схожими ризиками. Низка міжнародних організацій констатують, що як і сусіди України, українське ГС змушене працювати не задля стимулювання розвитку демократичних інститутів у своїх країнах, а для відстоювання основних свобод, в тому числі тих, які дозволяють його діяльність.

Серед основних форм утисків, які звужують можливості ГС в Україні – законодавчий та судовий тиск, дискредитація представників ГС, псевдоправозахисна діяльність праворадикальних рухів та фізичне насильство проти активістів прав людини. В Україні використання насильства становить чи не найсерйознішу загрозу – лише за 2018 рік правозахисники зафіксували тут більше 50 атак проти активістів, серед яких убивства Ірини Ноздровської, Миколи Бичка та Катерини Гандзюк, завдання вогнепальних поранень Олегові Михайлику, ножових поранень Віталію Устименку та інші.

Починаючи з 2017 року, українське ГС зіткнулося також з рядом обмежуючих законодавчих ініціатив: введенням електронного декларування доходів анти-корупційних активістів, кількома законопроектами про іноземних агентів. Окрім того, проти окремих активістів порушені кримінальні справи. Одночасно, учасників українського ГС активно дискредитують медійно та репутаційно, а праворадикальні рухи не лише порушують права людини, називаючи себе при цьому правозахисниками, але й активно просувають свій світогляд серед загалу, особливо молоді, здобуваючи таким чином суспільну підтримку.

Українське ГС намагається протистояти цим загрозам. Навчальні програми з комунікацій, фізичної та інформаційної безпеки та міжнародні зустрічі правозахисників з метою обговорення регіональних проблем та поширення способів боротьби з ними, які активно проводяться, наприклад, DRI по всій Україні, – допомагають не лише надати інструменти для громадянського суспільства, а й окреслити основні потреби ГС, які необхідно першочергово задовольняти для ефективної діяльності громадських активістів. Разом з тим, міжнародні фонди допомоги правозахисникам в біді дозволяють ефективно мінімізувати ризики, які постають перед активістами громадянського суспільства. Проте вони потребують більшої консолідації його учасників для необхідної верифікації кожного окремо взятого випадку тиску на представників ГС.

Ефективне протистояння конкретним загрозам для ГС, а також глобальній проблемі безкарності в Україні, яка стимулює відчуття захищеності злочинців, які нападають на представників ГС, може стати можливістю для його розвитку, оскільки можливе через посилення самого ГС за наступними напрямками:

- Зрозуміла публічна комунікація, яка мала би допомогти доступніше пояснювати проблеми, з якими працює ГС.
- Більша медіа-відкритість та доступність учасників ГС для журналістів.
- Якісний моніторинг атак проти учасників ГС – він дозволить оперувати реальними цифрами, дасть можливість допомагати потерпілим та надасть додатковий ресурс для публічного просування ідеї боротьби з безкарністю.
- Обмін досвідом з правозахисниками з інших країн, які стикаються з таким же типом проблем, що присутній і в Україні. Це дозволить не лише дізнатися про інші методи боротьби, але й визначити спільні стандарти роботи.

1. ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ ЗВУЖЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ДЛЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Після Революції гідності українське громадянське суспільство (ГС) отримало потужний поштовх для власного розвитку. Людські втрати, підтримка міжнародних акторів та зобов'язання держави перед ними, анексія Криму та війна на сході України стимулювали активізацію суспільства загалом та професіоналізацію ГС. Разом з тим, виросла й державна потреба в ГС. З ескалацією конфлікту волонтери та активісти прав людини стали невід'ємною та надважливою складовою суспільства. Вони підтримували діяльність держави в тих сферах, де їй не вистачало власного ресурсу. Особливо це стосується правозахисних рухів. Вони взяли на свої плечі роботу з найсерйознішими порушеннями прав людини. Тисячами вбивств цивільного населення, порушень проти внутрішньо переміщених осіб, сотнями жертв тортур, полоненими, зловживаннями владою представниками правоохоронних органів, корупцією...

Але у 2017 році, з поступовим наближенням Президентських та Парламентських виборів у 2019, стан та умови існування українського ГС почали різко та стабільно погіршуватися. Причина цього разу – не нестача фінансування або недостатня кількість активного населення. Тепер це була радше контратака груп, які

тривалий час «толерували» активне ГС. Фізичні атаки, що переросли у вбивство Ірини Ноздровської¹ та Катерини Гандзюк², повішення в лісі Миколи Бичка³ (яке, попри дуже підозрілі факти, кваліфікували, як самогубство), ножові та вогнепальні поранення активістів прав людини⁴, побиття, дискредитація та активізація право-радикальних та неонацистських груп⁵, законодавчий та судовий тиск стали невід'ємною частиною діяльності громадянського суспільства. Систематичність та поширеність по всій країні цих фактів, стимулювали міжнародні організації почати бити на сполох. Їхній висновок був доволі чіткий – Україна стає жертвою звуження можливостей для громадянського суспільства⁶.

Українська ситуація не унікальна. Аналітики стверджують, що звуження можливостей для громадянського суспільства, зокрема у формі обмежувального законодавства, стигматизація та криміналізація ГС, діяльність «неурядових» акторів та фізичний вплив так само шкодять ГС по всій Європі. Проте, вони все ж в більшій мірі спіткали східноєвропейські країни, які не так давно змогли відійти від авторитарного минулого⁷.

Низка міжнародних організацій констатують, що як і сусіди України (Польща, Угорщина, Росія та інші) українське ГС змушене працювати не задля стимулювання розвитку, а для відстоювання основних свобод та боротьби із загрозами. У Польщі та Угорщині – це законодавчий тиск, який суттєво обмежує права людей, а прикладом слугують закони про іноземних агентів та таргетовані законодавчі обмеження щодо груп ГС⁸. У Росії – криміналізація – представників громадянського суспільства засуджують до ув'язнення та/або інших видів покарань часто без достатніх доказів та з відсутністю подальшої відповідальності за порушення їхніх прав. В Україні ж застосовується комбінація практик законодавчого утиску громадянського суспільства зі значним превалюванням фізичного насильства.

Практики законодавчих утисків вилилися в Україні в зміни до Закону України «Про запобігання корупції», які стосувалися електронного декларування доходів (е-декларування) антикорупційних активістів. Це була відверта контратака тих, кого стосувалася першочергова ідея електронного декларування. Тобто, держслужбовців та представників виборних посад, які мають той чи інший рівень доступу до державного бюджету та можуть «виконувати функції держави». Ідея втілення закону «про іноземних агентів» також перебувала на порядку денному членів парламенту, проте поки що не була втіленою. Судовий тиск, у свою чергу, не набув поки що такого поширення, як в Росії. Але подібна практика все ж напрацьовується в низці справ, як то –

¹ <https://tsn.ua/keywords/vbivstvo-nozdrovskoyi>

² <https://nv.ua/ukr/specials/katerina-handziuk.html>

³

https://humanrights.org.ua/material/7_faktiv_iaki_svidchat_shho_povishennija_akti_vista_mikoli_bichka_ne_bulo_samogubstvom

⁴ Напад на Віталія Устименка в Одесі:

<https://www.pravda.com.ua/news/2018/06/5/7182417/>; Напад на Олега Михайлика в Одесі: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/10/6/7194288/>

⁵ <http://www.polukr.net/uk/blog/2019/05/intervyu-vyacheslav-lichachov/>

⁶ Joint statement of Human rights watch, Front Line defenders, Amnesty international on shrinking space in Ukraine: <https://www.frontlinedefenders.org/en/statement-report/letter-ukrainian-authorities-recent-attacks-hrds-ukraine>

⁷ Towards an enabling environment for civil society in Europe / European civic forum 2018

⁸ <https://www.hrw.org/world-report/2019/country-chapters/poland>;
<https://www.hrw.org/europe/central-asia/hungary>

справа Віталія Шабуніна⁹, Максима Корнієнка¹⁰ або Тамари Харчилави¹¹.

Найбільша ж загроза в Україні зараз полягає у фізичному насильстві проти представників ГС. На закритій зустрічі в Раді Європи (РЄ) щодо загроз громадянському суспільству в грудні 2018 року, правозахисники з регіону, обмінюючись інформацією про практики тиску влади, визнали – Україна стала лідером із насильницького впливу на активістів. Лише за 2018 рік проти антикорупціонерів, правозахисників, активістів прав людини, екологів та інших було скоєно більше 50 нападів. З них – як мінімум 4 вбивства.

Питання звуження можливостей ГС в Україні дуже активно піднімається низкою міжнародних правозахисних організацій. Так, Freedom House у щорічному рейтингу «Свободи в світі», назвав однією з основних причин зниження рейтингу України – звуження можливостей для громадянського суспільства. Зокрема організація наголосила на проблемі фізичного насильства проти активістів¹². Human Rights Watch підкреслюють проблеми свободи вираження, слова та поширення злочинів на ґрунті ненависті, які виправдовуються бойовими діями в країні¹³. Варто зауважити, що українські think tanks наголошували на можливості майбутньої проблеми звуження можливостей для ГС у країні ще до того, як почалися гучні утиски. Для прикладу, Центр Разумкова у аналітиці за 2016 рік, при описі можливих проблем викликаних гібридною війною з Російською Федерацією та наслідків, які вона може мати, наголошує, що вона може притягнути за собою утиски проти громадянського суспільства в Україні. Аналітики вважали, що формування умов для тиску проти ГС – один із методів «гібридної війни» РФ, який сприяє послабленню позицій країни-опонента¹⁴.

2. ЗАКОНОДАВЧІ ІНІЦІАТИВИ ТА СУДОВІ СПРАВИ, ЩО СПРІЯЮТЬ ЗВУЖЕННЮ МОЖЛИВОСТЕЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

ЕЛЕКТРОННЕ ДЕКЛАРУВАННЯ ДОХОДІВ ТА МАЙНА ДЛЯ АНТИ-КОРУПЦІЙНИХ АКТИВІСТІВ

Одним із перших серйозних дзвоників, у березні 2017 року, стало запровадження електронного декларування майна та доходів для анти-корупційних активістів. За цю зміну в ЗУ «Про

запобігання корупції» проголосували 238 депутатів, серед яких члени Блоку Петра Порошенка (БПП), Народного фронту, Самопомочі, Батьківщини, Радикальної партії та окремі позафракційні депутати. Більшістю українського громадянського суспільства ця норма оцінювалась, як помста за тиск щодо впровадження електронного декларування для держслужбовців та людей, які займають виборні посади¹⁵. Вочевидь, ці зміни мали суттєво вплинути на представників анти-корупційного руху, знайшовши їхні приховані статки або ж, покаравши за несвоєчасне подання декларацій. На думку Венеційської комісії, ця новела викликала серйозне стурбування через порушення права на приватність, заборону дискримінації та свободи об'єднань, а також через нечітко прописане коло осіб, яких мала стосуватися ця норма¹⁶. Так само активно ці зміни до законодавства були розкритиковані США та ЄС.

Електронне декларування мало надати можливість перевіряти статки вказаної цільової групи. Простими словами, порівнювати офіційні доходи з наявним майном (як рухомим, так і не рухомим). Але під час розгляду змін до нього, які стосувалися звільнення військовослужбовців від необхідності електронного декларування, анти-корупційних активістів включили в перелік осіб, зобов'язаних подавати електронні декларації¹⁷.

Попри успішне прийняття змін до законодавства, дискредитувати анти-корупціонерів не вдалося - після подання ними декларацій (які публічно заявили, що попри дискримінаційний характер закону, будуть його виконувати) ніяких зловживань не знайшли. Варто зазначити, що темпи перевірки декларацій Національним агентством з питань запобігання корупції були настільки повільними¹⁸, що ідея публічної дискредитації та покарання за несвоєчасність декларування при нечіткості прописаного суб'єкта декларування залишаються чи не єдиним логічним поясненням причини прийняття цієї норми.

Після прийняття закону про електронне декларування громадянському суспільству, разом із союзниками в Парламенті з числа окремих представників Батьківщини, БПП, Самопомочі, Народного фронту, Опозиційного блоку, Волі народу та Омбудсменом, який приєднався пізніше, вдалося отримати ще одну перемогу. Конституційний суд визнав такими, що не відповідають Конституції України умови електронного декларування для анти-корупційних активістів. Це сталося після подання звернення від 65 народних депутатів спільно з коаліціями громадянського суспільства. У своєму рішенні суд фактично підтверджує позицію Венеційської комісії. Обґрунтовуючи невідповідність Конституції він підкреслює дискримінаційний характер норми, втручання в приватність та обмеження свободи об'єднань¹⁹.

⁹ Голові правління ЦПК інкримінують ч. 2 ст. 345-1 Кримінального кодексу України, а саме завдання тілесних ушкоджень середньої тяжкості журналісту. Йому світить до 5 років позбавлення волі. <https://antac.org.ua/category/spravashabunina/>

¹⁰ Проти Корнієнка порушили адміністративну справу за ст. 185 КУпАП — «Злісна непокоря законному розпорядженню або вимозі працівника міліції». Причина – відеофіксація відкритого судового засідання. <https://hromadske.ua/posts/uvovchansku-zaareshtuvaly-pravozakhysnyka-za-videoziomku-v-sudi>

¹¹ Справа щодо протидії незаконній забудові. Проти правозахисниці Харчилави забудовник подав до суду задля отримання компенсації через перешкоджання його діяльності. <https://antikor.com.ua/articles/133594-ozero-kachine-test-na-gidnistj>

¹² <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2019/ukraine>

¹³ <https://www.hrw.org/uk/world-report/2019/country-chapters/326212>

¹⁴ Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова/Національна безпека і оборона №9-10, 2016 рік

¹⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

¹⁶ <http://www.3dcftas.eu/documents/other/joint-opinion-venice-commission-and-osceodihr-e-declaration-requirements-ukrainian>

¹⁷ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=6172&skl=9

¹⁸ <https://rpr.org.ua/news/z-takymy-tempamy-nazk-pereviryt-vsi-deklaratsiji-neranishe-nizh-cherez-3600-rokiv-eksperty/>

¹⁹ Рішення Конституційного Суду України: <http://www.ccu.gov.ua/docs/2749>

Після електронного декларування в Україні намагалися впровадити практику «іноземних агентів». Мається на увазі, визнання організацій громадянського суспільства, які отримують підтримку з-за кордону, агентами впливу іноземних держав. Така практика поширена в сусідніх країнах – Росії, Угорщині та Польщі, яка зараз намагається наслідувати угорський досвід²⁰. Першим у 2018 році із законопроектом 8501 виступив безпартійний народний депутат та відомий олігарх Сергій Тарута²¹. Він запропонував наділяти спеціальним статусом іноземного агента всі організації, які отримують від 51% фінансування з-за кордону. Після проекту Тарути була ініціатива депутатів від Народного Фронту, яку також підтримував тогочасний Президент Петро Порошенко. Цікаво, що остання, крім пояснення необхідності прийняття закону протидією збройній агресії Російської Федерації, посилалася ще й на закон Сполучених Штатів Америки від 1938 року, який, разом з тим, спрямований на контроль політиків, які могли співпрацювати з тоталітарними режимами, а не на контроль громадських організацій. Проте, далі обговорення процес створення законопроекту від Народного фронту поки що не розвинувся. Законопроекти про іноземних агентів, які обговорюються в Україні, більше схожі на ті, які використовуються в РФ. Там вони привели до максимального обмеження та маргіналізації ГС і фактично нівелювали довіру більшості суспільства до них. З огляду на український контекст, більшість, якщо не все фінансування впливових організацій громадянського суспільства приходять від «західних» країн. Ще зовсім мізерна частка – через краудфандинг, досвід якого дуже незначний серед ГС. Виняток становлять хіба спортивно-молодіжні та ветеранські організації, які активно отримують державне фінансування. Проте, зі спортивно-молодіжними також не все так просто – завдяки журналістам вдалося з'ясувати, що окремі проекти, профінансовані державою, реалізуються організаціями, афілійованими з праворадикалами. Тому частина цих фінансів осідає саме на рахунках праворадикальних, екстремістських організацій²².

Незважаючи на спроби членів парламенту провести норми «іноземних агентів», – прийняти її поки що не вдалося. Законопроект 8501, за попередніми даними, не отримав схвалення відповідного Комітету, хоча офіційно, за інформацією сайту ВРУ, досі знаходиться на розгляді. Можливо через протидію коаліцій громадянського суспільства. Можливо все ж через негативні асоціації таких законопроектів із Російською Федерацією. Але від них вдалося відбитися. Проте це не означає, що вони не повернуться в новій Раді.

Судовий тиск, як метод впливу на активістів та правозахисників також поширений в Україні. Після Революції Гідності активісти, в основному завдяки медіа-моніторингу та подальшій верифікації, змогли зафіксувати близько 10 подібних справ. Найпоширеніші причини для судового тиску – анти-корупційна та екологічна діяльність активістів. Достатньо згадати, для прикладу, справу проти Віталія Шабуніна, в якому його звинувачують у нападі на журналіста. Або ж справу Максима Корнієнка, якого за законну фіксацію судового засідання запроторили за ґрати на 15 діб. Еко-активістка Тамара Харчилава також роками перебуває в судових змаганнях через її роботу по захисту озера Качине, навколо якого триває незаконна забудова. У більшості випадків в Україні, на відміну від сусідньої Росії, такі справи поки що не закінчуються серйозними «покараннями». Але вони відбирають ресурс для роботи ГС. Кожна така судова справа – це фінансові витрати активіста та його час, який не використовується для основної роботи.

3. ДИСКРЕДИТАЦІЯ ГРОМАДСЬКИХ АКТИВІСТІВ ТА ПОПУЛІСТИЧНІ ЗВИНУВАЧЕННЯ

Хоч законодавчі та судові утиски поки що не так часто досягають своєї прямої мети в Україні (або ж про це просто мало відомо і інформація з регіонів не доходить до ширшої аудиторії), вони дають можливість дискредитації ГС в очах населення. Те ж е-декларування, в перший же день входження в силу, вилилось у невелику кампанію проти Ірини Федорів, редакторки антикорупційного вебсайту «Чесно». В очевидному випадку джінси, була опублікована стаття про майно Федорів. У матеріалі натякали, що вона отримала його через корупційні схеми, оскільки ціна, яку вона заплатила, була занадто низькою. Насправді ж Федорів придбала вказане майно ще у 2006 році, коли курс гривні був набагато міцнішим щодо долара, ніж зараз, а в країні тривав економічний ріст. Це був чи не єдиний добре відомий приклад використання електронного декларування проти самих антикорупціонерів. Але в поєднанні з іншими повідомленнями в медіа, які здебільшого контролювані олігархами, про «грантоїдство», низький рівень компетенції та критиканство, такі випадки впливають на суспільну думку щодо ГС у цілому. Окремі представники правозахисного руху публічно про це говорять. Наприклад, в одному з інтерв'ю Віталій Шабунін визнав що зараз в суспільстві до нього ставляться набагато негативніше, менше звертають увагу з позитивними конотаціями, ніж раніше²³.

Опоненти ГС намагаються впливати і на міжнародних партнерів. Гарний приклад – справа активістки із Запоріжжя Наталії Заболотної, яка бореться з корупцією місцевої влади та є членом Transparency International в Україні. Одним із методів роботи влади проти неї було розсилання офіційних листів в міжнародні інстанції (ООН, посольства Західних країн та інші). Її

²⁰ <https://sur.conectas.org/en/war-on-ngos-in-eastern-europe/>

²¹ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64255

²² <https://hromadske.radio/news/2018/06/13/derzhava-finansuye-radykalnyh-nacionalistiv-yak-s14-otrymala-mayzhe-pivmilyona-detali-utochneno>

²³ https://www.youtube.com/watch?time_continue=1&v=2JdH32nlfk

звинувачували в «антиукраїнській діяльності» та вимагали не співпрацювати з нею²⁴.

4. ПРОБЛЕМА ПРАВОРАДИКАЛЬНИХ РУХІВ

Війна на Сході України не лише стимулювала демократичне громадянське суспільство. Вона дала публічний поштовх для активізації праворадикальних екстремістських рухів у країні. Використовуючи імідж солдатів-захисників, відверто неонацистські представники цих рухів змогли отримати місця в Парламенті. Зокрема, наприклад, Андрій Білецький свого часу був відомий як автор расистського маніфесту «Український расовий соціал-націоналізм» організації «Патріот України», яку він очолював. У ньому він називав «Патріот України» «бойовою організацією» та переконував, що вирішення українських проблем потрібно починати з «Расового очищення Нації»²⁵. Але варто також зазначити, що він був обраний до Ради як самовисуванець по мажоритарному округу. У нього не вийшло почати працювати з однією з великих партій, через супротив окремих учасників громадянського суспільства²⁶. Вони змогли донести інформацію до керівництва партії. Інші представники цього руху, яким не вдалося отримати «портфелі» утворили низку екстремістських організацій. Їхні члени, часто-густо прикриваючись «роками участі у війні», дозволяють собі відкрито нападати на політичних опонентів та пропагувати й розповсюджувати ненависть та мову ворожнечі. Їхній безпосередній «публічний ворог» – національні та етнічні меншини, внутрішньо-переміщені особи, представники ГС. Особливо ті з них, хто захищає права вразливих груп населення – ромів, ЛГБТІ, феміністок.

Але, варто все ж відзначити, що праворадикальні групи набагато активніші та ефективніше підтримують ті дії, які потребують постійного публічного тиску на владу. Наприклад, кампанія «Хто замовив Катю Гандзюк» або ж протест під МВС після вбивства поліцейськими 5-річного хлопчика. Як би це не звучало, але саме праворадикальні групи в цих діях відігравали одну з ключових вуличних ролей. Паралельно вони отримували публічне схвалення суспільством та й частиною правозахисної спільноти.

Попри велику кількість організацій громадянського суспільства (станом на 2018 рік в Україні їх було зареєстровано більше 80 тисяч²⁷), правозахисні громадські організації залишаються менш активно представленими серед загального населення в регіонах країни. І це також ніша, яку займають праворадикальні рухи. На противагу правозахисним громадським організаціям, праворадикальні групи працюють серед людей. Картинка, яка створюється завдяки їхнім методам боротьби, ідейно приваблює та зрозуміла більшості населення. І хоч вони досі не мають серйозної політичної підтримки – у випадку з відсутньою або

²⁴ http://захист.zp.ua/2018/11/list-na-pidtrimku-pravozaxisnika-napravleno-do-oon/?fbclid=IwAR33_tUrTnM4EQmJZPWaPED7b4cc0UcGr22XbOMqnS7a98BeDEh7e-C-g2DU

²⁵ <https://web.archive.org/web/20080409023834/http://www.patriotukr.org.ua/index.php?rub=stat&id=267>

²⁶ <https://www.obozrevatel.com/politics/01652-ekspertyi-prizyvayut-yatsenyuka-ne-vidvigat-kombata-azova-kandidatom-v-nardepyi.htm>

²⁷ <https://periodicals.karazin.ua/ssms/article/view/12527/11940>

незрозумілою комунікацією з боку правозахисників – це питання часу.

5. ФІЗИЧНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК ЗАСІБ ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ ПРОТИ ГС

Протягом 2018 року представники громадянського суспільства зафіксували більше 50 випадків фізичних нападів проти активістів прав людини та правозахисників²⁸. Серед найпоширеніших – побиття (легкі та середньої тяжкості), ножові та вогнепальні поранення, підриви та підпали автомобілів, насильницькі зриви заходів. Також були зафіксовані й убивства правозахисників. Частина таких справ знаходиться під контролем тимчасової слідчої комісії (ТСК) Про деякі з цих нападів необхідно згадати детальніше, адже їхній контекст чітко показує цільові групи українського ГС, які знаходяться в зоні ризику. Також потрібно зауважити, що ці напади відбуваються по всій території України, в переважній більшості областей.

- Остання правозахисна справа юристки Ірини Ноздровської (Київська область, північна Україна) – ДТП, в якій у 2015 році з вини водія загинула її сестра Світлана Сапатинська. Ірина кілька років боролася за справедливе покарання у цій справі, адже підозрюваним був племінник глави суду Вишгородського району Дмитро Россошанський. Протягом судового розгляду Ірина не одноразово отримувала погрози, проте продовжувала боротися. 1 січня 2018 року її роздягнене тіло знайшли в річці біля села Демидів, Київської області.
- Миколу Бичка – 23-річного анти-корупційного та еко-активіста з Харківської області (східна Україна) – 5 червня 2018 року знайшли повішеним у лісі. Микола був відомим у своєму рідному містечку Есхар. Незадовго до гибелі він висвітлював справу про забруднення місцевим комунальним підприємством та приватним підприємством річки, яка протікає поряд. Ця справа стосувалася і тодішнього селищного голови Есхара, який був братом співзасновника приватного підприємства. Співпраця селищної ради та підприємства принесла останньому майже півмільйона гривень прибутку. 4 червня Микола виїхав до річки, щоб знімати забруднення, але додому після цього не повернувся. Пізніше, його знайшли повішеним.
- Катерина Гандзюк – відома анти-корупційна активістка, а на момент нападу на неї – працівниця Херсонського міськвиконкому (південна Україна). Протягом часу роботи вона висвітлювала факти корупції на місцевому рівні та продовжувала це робити і на державній службі. На неї напали 31 липня 2018, виливши на тіло літр сірчаної кислоти. Унаслідок нападу та 40% хімічних опіків тіла, 4 листопада 2018 року вона померла.
- Борис Золотченко – ЛГБТІ активіст із Кривого-Рогу (центральна Україна). Протягом багатьох років він відстоює там права спільноти та створює сервісні ініціативи та ком'юніті центри. 30 червня 2018 року,

²⁸ <https://www.radiosvoboda.org/a/napady-na-aktivistiv-interaktivna-karta/29523521.html>

після зустрічі щодо підготовки Маршу рівності в Кривому Розі, на Бориса напали близько 10 людей та сильно його побили. Перед цим випадком, 21 січня того ж року, невідомі напали на Бориса, вигукуючи гомофобні та ненависницькі гасла.

- Віталій Устименко – один із найактивніших анти-корупційних активістів з Одеси (південна Україна). Він працює, зокрема, із проблемою незаконних забудов. 5 червня 2018 року, у результаті нападу в центрі міста та посеред білого дня, Віталій отримав ножові поранення в голову та тіло.
- У Львові (західна Україна), 8 березня 2018 року, під час маршу «Сестринство. Підтримка. Солідарність» невідомі напали на учасниць, також намагаючись облили їх фарбою. Одному з учасників завдали черепно-мозкову травму (тріщина у черепі, внутрішньочерепна гематома, пошкоджені очі, ніс та вуха), після чого він потрапив у лікарню в тяжкому стані.

Коротко згадані вище справи – лише невелика частка із зафіксованих нападів. Варто зауважити, що й більше 50 справ – це лише вершина айсбергу²⁹. Це лише ті випадки, про які вдалося дізнатися завдяки медійній увазі. Вони або мали місце у великих містах, до яких прикута увага, або ж були настільки обурливими, що звернули на себе увагу журналістів. Проте реальна кількість фізичних нападів проти правозахисників та активістів прав людини у регіонах не відома. На відміну від нападів проти журналістів, моніторинг яких проводять Інститут Масової Інформації, а також Національна спілка журналістів України, – системним, методичним польовим моніторингом та документуванням нападів проти громадянського суспільства донедавна в Україні не займалися.

Згадані вище кейси об'єднують активістів із різних регіонів, які займаються різними напрямками захисту прав людини – від феміністичних рухів, до юристів, екологів, анти-корупціонерів та ЛГБТІ-захисників. В українському контексті їх об'єднують кілька спільних проблем: відсутність або низька якість слідства (у всіх перелічених вище справах), корумпованість правоохоронних органів та nereформованість судової системи. Остання, проте, не здатна прийняти законних рішень без якісного слідства. Ці проблеми підтримують основну причину продовження скоєння нападів проти громадянського суспільства в Україні – безкарність злочинців.

6. ОГЛЯД НАЯВНИХ ТА ПОТЕНЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ДЛЯ ГС ТА ІНДИВІДУАЛЬНИХ АКТИВІСТІВ ПРАВ ЛЮДИНИ

Однозначної відповіді щодо того, як побороти або що потрібно для того, щоб подолати та попереджувати описані загрози громадянському суспільству в Україні – немає. Очевидним методом боротьби та попередження виникнення тиску проти громадянського суспільства є боротьба з безкарністю порушників та активізація населення для підтримки. Разом з тим, існують міжнародні та локальні можливості, які можуть допомогти зменшити індивідуальний та груповий тиск в описаних вище

формах, та посилити спроможність громадянського суспільства для протидії.

Першими на думку спадають міжнародні фонди допомоги правозахисникам та активістам прав людини в біді. Такий ресурс в Україні надають фонди зі Сполучених Штатів³⁰ та Європи³¹. Ці фонди – реальна можливість отримати допомогу для сплати послуг адвоката, лікування чи релокації у випадку загроз життю та здоров'ю. Або ж на інші потреби, які допоможуть, наскільки це можливо, зменшити ризики для правозахисників та активістів прав людини.

Міжнародні коаліції, як, для прикладу, Платформа громадської солідарності – ресурс, яким можуть користуватися організації для спільної комунікаційної реакції на загрози. Ця коаліція об'єднує майже 100 організацій з Європи, Євразії та Сполучених Штатів. Будучи сильним та впливовим ресурсом для привернення міжнародної уваги, вона звісно ж має свої мінуси – швидкість реакції. Проте, у випадку, коли загрози стає все більше, а простір для діяльності правозахисників звужується – необхідно використовувати всі наявні дієві ресурси.

Найефективнішими, в теорії, мусять бути локальні українські об'єднання та коаліції громадських активістів та організацій, спрямовані на спільну протидію загрозам громадянському суспільству. Кілька таких формувань існує в Україні і працюють вони за різним принципом та з різною долею успішності. Серед них – Реанімаційний пакет реформ (РПР) та Коаліція на захист громадянського суспільства. РПР – постійна коаліція 85 організацій, яка побудована за організаційним принципом, тобто має свою внутрішню організаційну структуру та менеджмент, який працює від імені усіх організацій-учасників. «Коаліція на захист...» – ситуативне утворення 57 правозахисних організацій з усієї країни. Попри різні підходи до діяльності, такі об'єднання стикаються з однією й тією ж проблемою – брак ефективної комунікації та спільної діяльності всіх його учасників. Але перспективно, коаліції – це сильний інструмент для консолідованого впливу громадянського суспільства на владу.

Іншим можливим ресурсом для громадянського суспільства в Україні є система Безоплатної правової допомоги (БПД). Попри те, що групи населення, які можуть отримати їхню допомогу, дуже чітко та вузько окреслені в законодавстві, а робота самої системи часто підпадає під критику – це довгоочікуваний інструмент юридичного захисту населення та правопросвіти в Україні. Обидва компоненти можуть та мають бути ресурсом для ГС та активістів особливо в регіонах – селах та невеликих містечках.

7. РЕКОМЕНДАЦІЇ ТА ВИСНОВКИ

З огляду на описані загрози, можна запропонувати рекомендації щодо того, яким чином підсилити українське громадянське суспільство. Ці ідеї, реалізації яких не вистачає в Україні, мають на меті допомогти правозахисникам та активістам прав людини справлятися із загрозами або ж, як мінімум,

²⁹ <http://cs-coalition.org/map/>

³⁰ <https://freedomhouse.org/program/emergency-assistance-programs>

³¹ <https://www.protectdefenders.eu/en/index.html>

отримати більше інформаційного ресурсу для того, щоб з ними боротися. В результаті покращення роботи в цих напрямках, звуження можливостей може стати поштовхом для покращення роботи ГС та її якості. Деякі ресурсні ініціативи втілюються в Україні міжнародними організаціями. Для прикладу, DRI проводять локальні та міжнародні навчальні заходи, спрямовані на підсилення розуміння основ фізичної та інформаційної безпеки, публічних комунікацій та мають на меті знайомити та об'єднувати представників громадянського суспільства з України та інших країн. Варто також зауважити, що, на жаль, більшість цих рекомендацій потребують залучення додаткових ресурсів та підтримки для самих ГС.

- **Комунікаційні кампанії, медійна відкритість та якісний моніторинг**

Українському громадянському суспільству варто більше уваги приділяти комунікаційній складовій в роботі. Правильна робота з традиційними та новими медіа – це один зі способів ефективного захисту: як фізичного, так і репутаційного. Зараз переважна більшість ГС продовжує перебувати в комунікаційній мушлі. Вони не доносять ефективно своїх повідомлень до громадськості. Натомість, наприклад, праворадикальні рухи та політики-популісти активно використовують ці методи та отримують свої переваги. В умовах зростання політичного популізму, без ефективною протидії в цьому напрямку на ГС може чекати маргіналізація в очах суспільства. Це, в свою чергу, допоможе легітимізувати збільшення тиску проти них. Простими словами, ГС варто вийти з формату круглих столів до більш зрозумілих суспільству пояснень того, що, хто і де робить, коли, для чого і кому це потрібно. Необхідно більше часу проводити в «полі», працюючи з суспільством, а не лише в органах влади, просуваючи зміни, які не розуміються ні самими представниками влади, ні суспільством загалом. Також, запровадження якісного моніторингу нападів проти активістів прав людини допоможе зрозуміло оперувати якісними та кількісними даними. Таке документування допоможе не лише привести допомогу міжнародних партнерів, але й пояснити проблему іншим учасникам ГС, які прямо не стикаються з ними.

- **Обмін досвідом**

Українська ситуація не унікальна в регіоні. Звісно, з певними контекстними особливостями, проте схожі проблеми зараз переживає громадянське суспільство і в сусідніх Молдові, Грузії, Росії, Угорщині, Польщі... Не варто шукати унікальних та окремих рішень для схожих ситуацій. Набагато ефективнішим видається створення майданчиків для модерowanego обміну досвідом учасників ГС із цих країн. Із подальшою розробкою кроків для вирішення проблем. Такий обмін, крім того, що допомагає знайти спільні паттерни, ще й дає змогу спільно розробити варіанти реакції. Подеколи такі тимчасові майданчики створюються за допомогою РЄ, БДІПЛ та інших міжнародних організацій та коаліцій. Вони, попри свою значну користь, доволі затратні фінансово, маломобільні та рідкісні. Україна, знаходячись в центрі цільового регіону, могла би стати ідеальним у фінансовому та логістичному плані місцем для побудови таких платформ та стимулювання діалогу.

Проте цей крок потребує ретельної методологічної розробки. Створені платформи для обміну досвідом можуть логічно вилитися в напів неформальні міжнародні об'єднання представників ГС. Великі формальні коаліції громадянського суспільства ефективні, проте в силу широкого представництва та логічної бюрократизації – часто маломобільні. В цьому випадку навряд чи існує потреба в створенні формалізованої надорганізації для консолідації ГС. Питання спільної реакції представників ГС на загрози в регіонах можуть вирішувати локальні представники, які б відповідали за роботу з представниками власної країни для долучення до спільного реагування коаліцій. Швидка міжнародна реакція ГС на локальні загрози може лише підсилити спроможність для протидії звуженню можливостей. А обговорення спільних стандартів роботи, які необхідні постійно, лише посилять репутацію правозахисників та активістів прав людини. Одна зі спроб проведення таких регіональних діалогів була недавно втілена в Україні за допомогою DRI. Організація спромоглася створити ефективний майданчик для обміну досвідом та розробки механізмів протидії для представників ГС з Грузії, України та Молдови. Зібравшись разом, правозахисники з цих країн не лише обмінялися баченням власних регіональних проблем, вони також розробили підходи до того, яким чином вони могли б спільно їх вирішувати. Зокрема, наведені тут рекомендації для міжнародних платформ – результат роботи учасників цього заходу. Успішна спроба DRI організувати таку зустріч лише підтверджує, що подібні заходи необхідні та мають розвиватися.